

CARINĖS RUSIJOS KARO PRIEVOLĖS SĄRAŠAI IR NESĄRAŠINIAI DOKUMENTAI LIETUVOJE

Vilius Botyrius

Karo prievolės problematika vėl tampa aktuali nūdienai, kuriant Lietuvos kariuomenės infrastruktūrą. Kita vertus tai ne tik aukštosios politikos, bet ir aktuali tema daugumai piliečių asmeniškai ypač vyriškajai jos pusei. Lietuvos visuomenė dar tebejunta skaudžias sovietinės karo prievolės pasekmes, nors kita vertus, iki šiol dar nėra įsisąmonintos 120 metų trukusios carinės Rusijos karo prievolės pasekmės Lietuvai. Visuomenėje plačiau priimta tėra istorinė mintis, kad carinės Rusijos karo prievolė nemaža dalimi paskatino lietuvių emigraciją į JAV ir kitas šalis, pradedant 1874 metais ir iki pat prasidedant Pirmam pasauliniam karui 1914 m. Lietuviškosios istoriografijos šia tema tėra užuomazgos, dažnai prisiminimų lygio. „Karo archyvas“ tarpukaryje spausdino V. Steponaičio straipsnį, kuriame pasiremiant Rusijos oficialiais šaltiniais mėginta įvertinti šauktinių, neatvykusių į šaukimo punktus, skaičių pagal tautybes. Autorius teigia, kad 1908 metais pagal šį rodiklį lietuviai užėmė tvirtą antrą vietą tarp visų imperijos tautų (23 nuošimčiai neatvykusių), atsilikdami tik nuo žydų šauktinių¹. Įdomus ir A.Visocko straipsnis apie lietuvius tarnavusius carinės kariuomenės sudėtyje Vidurinėje Azijoje². Aneksijos atveju svetimųjų primesta karo prievolė yra viena sunkiausių prievolių kraštui. Tačiau tūkstančiai ir tūkstančiai nežinomų likimų vis dar laukia kol bus pažadinti.

Ar jie buvo tik pasyvios aukos, ar istorikų neįvertinti tautos egzodo herojai? Ieškantiems atsakymų praverstų Lietuvos archyvuose išlikusios Rusijos karo prievolės archyvinių dokumentų sisteminė apžvalga.

¹ *Steponaitis V* Lietuviai rusų kariuomenėje. Karo archyvas, T4, 1928.

² *Visockas A.* Kariai katalikai Rusijos imperijos armijoje Turkestane. Karo archyvas, T.15, 1998.

Karinė reforma

Rusijos imperija įvedė savąją karo prievolę Lietuvoje iš kart po aneksijos 1795 metais. Pirmiausiai ji palietė valstiečių ir miestiečių luomas. Žydų luomas laikinai galėjo atsipirkti nuo karinės tarnybos specialiu mokesčiu, bet nuo 1827 m. ir jie privalėjo atlikti prievolę „natūra“. Rekrūtų kvota vidutiniškai sudarydavo 5-8 vyrus nuo tūkstančio vyrų per metus, bet įvairavo, nežiūrint kokios buvo politinės aplinkybės imperijoje. Iki 1834 m. rekrūto tarnyba truko 25 metus, vėliau buvo trumpinama. Karo prievolinkų apskaitos sistemos iš esmės nebuvo. Jų surinkimas dažnai virsdavo gaudynėmis sodžiuose. Pralaimėjimas Krymo 1853-1856 m. kare Europos šalių moderniom kariuomenėm paskatino Rusiją įvesti visuotinę karo prievolę. Jos pagrindai buvo nustatyti naujame Karo prievolės statute, caro pasirašytame 1874 sausio 1 d (senuoju stiliumi)³. Liberali reforma lietė visus pasaulietinius luomas, nes dabar kiekvienas, tiek valstietis ar miestietis, tiek bajoras, buvo karo prievolinkas. Karo tarnyba buvo sutrumpinta iki 7 vėliau 5 metų. Nuo 1874 m. visi šaukiamojo amžiaus, tai yra 20-ties metų, vyrai privalėjo traukti burtus, kam teks atlikti tikrąją karinę tarnybą, o kas bus įrašytas į atsarginius. 19 ir 20 amžių sandūroje Rusijos imperijoje kasmet buvo suskaičiuojama apie vieną milijoną šauktinių. Kariuomenei papildyti užteko 300 tūkstančių vyrų kasmet⁴. Todėl ir Lietuvoje tarnauti kasmet turėjo būti paimama apie pusę visų šauktinių. Nuo 1874 m. kasmet naujokų kvotas vyriausybė nustatydavo proporcingai teritoriniu principu.

1874 m. įvedus visuotinę karo prievolę reikėjo sukurti ne tik karo prievolinkų, bet ir visų be išimties gyventojų, įskaitant moteris, apskaitos sistemą. Nuo tada susiduriame su naujais Rusijos imperijos valstybinio aparato sukurtais karo prievolės sąrašais ir nesąrašiniais dokumentais. Visą karinės reformos eigą ir reformos šaltinius galima suskirstyti į dvi dalis: pradinius, 1874 - 1876 metų, ir kasmetinius arba periodinius surašymus 1874 - 1915 m. Lietuvoje, kaip ir visoje Rusijos imperijoje. Pradinį 1874 - 1876 metų etapą galima pavadinti tikru gyventojų apskaitos vajumi. Šiuo etapu buvo sudaryti pirminiai šeimų sąrašai, papildyti

³ Sbornik zakonenij i rasporiaženij pravitelstva. St.Peterburgas, 1874.

⁴ Bolšaja enciMopedia.St.Peterburgas.T.5.L.575.

reviziniai surašymai ir surašyti žydai karo prievolinkai. Antram etapui galima priskirti jaunuolių karinio prirašymo prie apylinkių knygas (kniga dla zapisi pripisannyeh k prizivnym učastkam), kasmetinius šauktinių sąrašus (častnije prizivnije spiski), naujokų sąrašus (priemnaja rospis). Šių gyventojų apskaitos šaltinių pavadinimai neatspindi viso jų turinio, nes be pačių karo prievolinkų juose randame ir jų šeimų narius. Nors karinė prievolė tapo **visuotine**, tačiau ją **organizuoti** pavesta skirtingoms institucijoms vis dar **luominiu principu**. Dalį šių sąrašų sudarė karo prievolės įstaigos, įkurtos 1874 metais kiekvienoje apskrityje, kitus - jau seniau egzistavusios valstybinės ir luominės institucijos, tokios kaip miestų dūmos bei valsčių valdybos ar miestiečių bendruomenės. Išimtį sudaro nuo Vilniaus apskrities atskirta Vilniaus miesto karo prievolės įstaiga, atskirai numatyta Karo prievolės statute. Deja, mes galime remtis daugiausia tik buvusių Vilniaus ir Kauno apskričių įstaigų archyvine medžiaga, nes Lietuvos archyvuose išliko beveik vien tik šių savivaldos įstaigų fondai.

Prirašymo prie apylinkių sąrašai

Karo prievolės pamatas - karo prievolinkų registracija - buvo numatytas Karo prievolės statuto #96 punkte. Jaunuoliai nuo 16 iki 21 metų amžiaus, nepaisant luomo ir konfesijos, privalėjo kartą gyvenime paduoti pareiškimą registruotis (zajavlenije o pripiske k učastku) apskrities karo prievolės įstaigai (neapmokestintų luomų) arba miesto dūmai (apmokestintų luomų - vadinamosios revizinės sielos). Tai buvo galima padaryti asmeniškai, per tarpininką ar paštu. Pareiškimai buvo segami į bylas. Dėl to bajorų bei valdininkų⁵ ir nebajorų (krikščionių ir žydų) pareiškimai dažniausiai sudaro atskiras archyvų bylas. Tos pačios institucijos kiekvienam asmeniui išduodavo numeruotą **prirašymo liudijimą** (svidetelstvo o pripiske), išskyrus valstiečių luomo asmenis, gyvenančius kaimo vietovėse⁶. Tai suprantama, mat ši gyventojų kategorija buvo beveik visai sėsli. Prirašymo liudijimą buvo privaloma pateikti šaukimo metu, taip pat tuokiantis ir pradėdant valstybės tarnybą. Pradiniu reformos metu liudijimą reikėjo gauti ne vėliau kaip iki gruodžio 31 dienos tu

⁵ Vilniaus miesto privilegijuotų luomų šauktinių 1875 m. prirašymo byla. Lietuvos Valstybės Istorijos archyvas (toliau LVIA), F.499.Ap.1.B.1592.

⁶ Karo prievolės statuto punktas #97,

metų, kuriais asmuo sulaukė 20-ties. Vėliau registruotis privalėjo 16-mečiai. Jaunuoliai, gavę prirašymo liudijimą ir tapę karo prievolinkais, buvo registruojami į vadinamąją **prirašymo prie apylinkių knygą** (knyga dlia zapisi pripisannyh k prizyvnyh učastkam). Šios knygos pavadinimas gana klaidinantis. Visų pirma tai buvo viena bendra knyga visoms šaukimo apylinkėms, esančioms apskrityje. Pavadinime apylinkių daugiskaita pavartota tik todėl, kad knygos klausimyne dažniausiai yra nurodomi ir šauktinių apylinkių numeriai, o ne todėl, kad knygas sudarė kokios nors apylinkių institucijos. Karo prievolinkų šaukimo apylinkės neturėjo savų valdininkų aparato. Tiesiog rudenį, kai pradėdavo veikti šaukimo punktas, 10-čiai dienų čia buvo komandiruojami apskrities karo prievolės įstaiigos valdininkai. Šauktinis prie atitinkamos apylinkės nesigilinant buvo prirašomas pagal gyvenamąją vietą.

Iš jaunuolių pareiškimų bylų bei prirašymo knygų anketos galima sužinoti asmens duomenis, luomą, gimimo datą, konfesiją, raštingumo lygį, užsiėmimą ar verslą, prirašymo liudijimo išdavimo datą ir jo numerį, gyvenamąją vietą arba bent šaukimo apylinkę ir metus, kuriais karo prievolinkas buvo įtrauktas į šauktinių sąrašą. Žinoma, jei valdininkai, pildę anketą, buvo pareigingi, o taip būdavo toli gražu ne visada. Kita vertus, ne visada 19 amžiuje aplinkybės leido surinkti tokias žinias. Nuoseklumu carinės Rusijos įstatymų kūrėjai, atrodo, nepasižymėjo. Viena iš vertingiausių tyrinėtojų nuostatų yra reikalavimas, kad paduodantys pareiškimus jaunuoliai pateiktų gimimo metrikų nuorašą. Tačiau kilę sunkumai privertė miestų dūmas ir valsčių valdybas išduoti laikinus prirašymo liudijimus ir be metrikų nuorašų ar iš vis nenurodant karo prievolinko amžiaus. Tai ypač buvo aktualu 1874-siais, pirmais reformos metais. Tais metais jaunuoliai prie karinės prievolės apylinkių buvo prirašomi ir šauktinių sąrašai buvo sudaromi vienu metu, todėl iš dalies neteko prasmės. Apie karo prievolės reformą buvo pranešama bažnyčiose, maldos namuose bei per skelbimus?. Kauno dūmą siekė karo prievolinkų prirašymą pabaigti iki balandžio 15 d. bet jis užtruko iki rudeninio šaukimo pradžios, ir vargu ar buvo užbaigtas galutinai. Ypatingųjų reikalų valdininkas, stebėjęs karo prievolės reformos įgyvendinimą Vilniaus gu-

⁷ Biržų policijos pareigūno 1874 03 29 raportas. Kauno Apygardos archyvas (toliau - KAA), F.61.Ap.2.B.5337, L.158.

⁸ Kauno apskrities šauktinių 1874 m. prirašymo pareiškimai. KAA, F.61Ap.2.B.5218, L.37-108.

bernijoje, mini, kad tik apie 50 šauktinių iš Vilniaus miesto 1874 m. rugsėjo mėnesį turėjo prirašymo liudijimus*. Pirmais reformos metais pagal Karo prievolės statutą privalėjo būti surašyti tik visi dvidešimtmečiai. Jaunesni galėjo dar atidėti šią procedūrą kitiems metams, ir čia būta daug nesusipratimų ir mažai patirties i⁹.

Šauktinių sąrašai

Šauktinių sąrašai po 1874 metų tapo pagrindine informacijos baze organizuojant kasmetinę kariuomenės naujokų atranką. Tačiau 1874 m. statutas neduoda aiškaus apibrėžimo, kas yra tas šauktinių sąrašas. Kaip archyvo byla tai tėra didelio formato dažniausiai spausdinta anketa, susidedanti iš 18 skyrių klausimyno, kuris plačiai nusako karo prievolinko ar net jo šeimos gyvenimo charakteristiką. Vienas vertingiausių yra punktas apie šauktinio, pretenduojančio į lengvatą, šeimos narių sudėtį. O tokių buvo nemažai. Metų laikotarpiu nuo pirmo iki dešimto anketos skyrius (miestiečiams ir valstiečiams) užpildydavo savivaldos institucijos, o nuo 11 iki 18 - apskričių karo prievolės įstaigos. Tik metų pabaigoje galutinai sutvarkoma anketa, metų laikotarpiu tačiau, ji įvairių institucijų buvo įvardijama tuo pačiu šauktinių sąrašo pavadinimu. Todėl simboliška, kad dažnai (bent 8-ajame dešimtmetyje) ši anketa spausdinta be titulinio pavadinimo.

Vienintelis statute minimas tikslus šauktinių sąrašo kriterijus yra amžiaus cenzas. Kasmet turėjo būti suregistruojami visi jaunuoliai, kuriems praėjusiais metais sukako 20 metų. Toliau statute išdėstomas procedūrų, kaip teisingai nustatyti karo prievolinkų amžių, sąrašas, ir tam skiriami beveik visi kiti statuto skyriaus punktai. Todėl šauktinių sąrašai visiškai atitinka savo pavadinimą tik kiekvienų metų rudenį, prieš pat šauktiniams traukiant burtus. Amžiaus nustatymas 19 šimtmetyje buvo opi problema, sunkiai suvokiama dabartiniame visuotinės pasportizacijos amžiuje. Iki šaukimo pradžios taip ir **nepavykdavo sudaryti bendro šauktinių sąrašo**. Visų pirma dėl tos pačios amžiaus problemos. Para-

⁹ Ypatingųjų reikalų valdininko P.Voicekovskio 1874 07 25 raportas Vilniaus gubernatoriui. LVIA, F.380.Ap.31.B.69, L.10.

¹⁰ Vilniaus miestiečio, gyvenančio Odesoje, 1874 07 06 laiškas Vilniaus dūmai, kuriame jis prašo prirašyti jį prie Vilniaus šaukimo apylinkės. LVIA, F.937. Ap.2. B.3639, L.306.

lėliai būdavo sudaromos dvi formos: pagrindinis sąrašas šauktinių, kurių amžiumi neabejojama, ir specialus sąrašas šauktinių, kurių amžių turėjo nustatyti speciali komisija jau rudens šaukimo metu. Į pastarąjį, laimei ar nelaimi, dažniausiai pakliūdavo šauktiniai žydai. Antra, nors karo prievolė tapo visuotine, bet ji buvo vykdoma luominio skirstymo pagrindu ir skirtingų institucijų. Bajorų, valdininkų ir kitų neapmokestintų pagalvės mokesčiu luomų šauktinių sąrašus sudarydavo nuo pat pradžių tik karo prievolės įstaigos. Apmokestintų luomų (miestiečių, valstiečių ir kitų) sąrašus pradiniam etape sausio-gegužės mėnesiais buvo pavesta sudaryti miestų durnoms ir valsčių valdyboms. Bet kadangi realiai juos sudarydavo skirtingų konfesinių bendruomenių deputatai, tai buvo paskirų bendruomenių luominiai sąrašai (častnėje prizivnėje spiski). Tik antrame etape, nuo birželio mėnesio, apskričių karo prievolės įstaigos sugrupuodavo įvairių luomų ir bendruomenių sąrašus į apylinkinius šauktinių sąrašus ir tik tam, kad, atsižvelgiant į bendrą šauktinių skaičių apylinkėse, gubernijos karo prievolės įstaiga paskirstytų naujokų kvotas kiekvienai apylinkei. Keliapakopę surašymo eigą iš esmės lėmė skirtingi šaltiniai, kurių pagrindu buvo nustatomas vyrų amžius ir sudaromi 20-mečių sąrašai. Karo prievolės statutas mini tokius šaltinius šauktinių sąrašams sudaryti: a) metrikų išrašus, b) revizinius sąrašus, c) prirašymo liudijimus, d) asmeninius pareiškimus, e) numatomus ateityje sudaryti šeimų sąrašus. Suvalkų gubernijoje kaip ir visoje Lenkijos Karalystėje tokiu pagrindu buvo gyventojų knygos". Bajorų bei valdininkų šauktiniams toks šaltinis galėjo būti tik metrikų išrašai, nes šie luomai, kaip neapmokestinti pagalvės mokesčiu luomai, į revizinius sąrašus nebuvo įtraukiami. Be to, metrikų nuorašą reikėjo pateikti ir personalinės registracijos atveju. Miestiečių, valstiečių, žydų ir kitų luomų, apmokestintų pagalvės mokesčiu, šauktinių sąrašai buvo sudaromi remiantis tiek metrikomis, tiek reviziniais ar šeimų sąrašais. Natūralu, kad turint du šaltinius, pasitaikydavo atvejų, kai duomenys nesutapdavo. Ypač amžius, o žydų - ir vardai. Neretai viename iš šaltinių asmuo išvis nebūdavo įrašytas. Galima būtų suprasti tokį dubliuotą ir sudėtingą šauktinių sąrašų sudarymo būdą kaip apsidraudimą nuo klaidų ar sunkumų vieno iš šaltinių prapulties, tarkim, stichinės nelaimės, atveju. Tačiau vieno šaltinio pirmenybė kito atžvilgiu, susieta su

¹¹ žr. Karo prievolės statuto punktą #105, 106. Sbornik zakononij i rasporiaženij pravitelstva. St.Peterburgas, 1874.

šauktinio išpažįstama religija, rodo apie diskriminacinę carinės Rusijos politiką „kitatikių“ atžvilgiu. Sudarant šauktinių sąrašus ir nustatant jų amžių, kai revizinių sąrašų ir metrikų duomenys nesutapdavo, krikščionims metrikų duomenys buvo svarbesni už revizinių sąrašų duomenis, o nekrikščionims (žydams, mahometonams) - atvirkščiai. Kita vertus, dar kartą buvo patvirtintas liūdnei pagarsėjęs carizmo biurokratinis principas - nėra to dokumento, kuriam patvirtinti nereikėtų kito dokumento, nes kiekvienas įstatymo punktas, išaiškinantis teisingą amžiaus nustatymo **tvar-ka, galėjo būti paneigtas kitu punktu**. Galiausiai kokios nors abejonės ar skundo (pagal statuto punktą #111 apskūsti dėl neteisingo šauktinio amžiaus galėjo bet kas) atveju lemiamą sprendimą priimdavo karo prievolės įstaiga, šauktinio amžių nustatydama „iš akies“, pagal jo išorinį fizinį subrendimą. Nėra ko kalbėti, kad tai buvo savavališki sprendimai, objektyviai sudarę sąlygas pasipelnėti.

Taigi šauktinių anketose jų amžius turėjo būti nurodomas tiek pagal revizinių sąrašų duomenis, tiek pagal metrikas. Todėl miestų dūmos bei valsčių valdybos turėjo organizuoti ir revizinių sąrašų (nuo 1875-1876 metų juos keičia šeimų sąrašai) peržiūrą, ir metrikų išrašų sudarymą. 1874 metais abu darbai pradėti vienu metu, atsižvelgiant į vidaus reikalų ministro 1874 m. sausio 25 d. aplinkraštį¹². Rašte gubernatoriams buvo nurodoma tuoj pat, 1874 m. sausio-vasario mėnesiais užbaigus paskutinį imperijos rekrūtų ėmimą, sudaryti karo prievolės šauktinių sąrašus ir baigti iki balandžio 1 dienos. Taigi šauktinių sąrašams sudaryti paskirta pusantro mėnesio. 1874 metų šauktinių sąrašų Lietuvoje sudarymas atskleidžia tiek visų paskesnių tokių surašymų dėsningumus, tiek svarbias 1874 metų gyventojų apskaitos bumo aplinkybes.

Reviziniai išrašai

Tokio pavadinimo užduotis nebuvo numatyta Karo prievolės statute¹³. Straipsnyje "revizinių išrašų" pavadinimu vadinama pirminė informacija, kuri buvo pradžių pradžia ir kuria buvo pradedama pildyti

¹² Vidaus reikalų ministro 1874 01 25 aplinkraštis Nr.1, LVIA, F.937.Ap.2.B.3639, L.1.

¹³ Bet asmenys, pildantys šauktinių anketas, galėjo sudaryti išrašus iš vadinamųjų revizinių sielų sąrašo, tai yra pagalvės mokesčio mokėtojų rejestro, kaip grynai darbinius sąrašus.

šauktinių anketos, tai yra pavardė, vardas, tėvavardis, šeimos eilės numeris reviziniame sąraše, ir, žinoma, šauktinio amžius. Šiai informacijai gauti naudotas paprastas principas. Kasmet iš revizinių sąrašų buvo atrenkami įrašai apie 20-ties metų jaunuolius. Reviziniai surašymai Lietuvoje buvo periodiškai kartojami nuo pat Rusijos aneksijos pradžios 1795 m. Paskutinis revizinis surašymas atliktas 1858 metais. Taigi 1874 m. šauktiniais tapo tie jaunuoliai, kurie 1858 m. reviziniame sąraše įrašyti, kaip esantys penkerių metų amžiaus, atitinkamai 1875 metais - ketverių, 1876 - trejų. Atranką iš 1858 m. revizinių sąrašų turėjo atlikti miestiečių bendruomenių išrinkti, taip vadinami, deputatai - tiek krikščionių, tiek žydų, nors Karo prievolės statusas pavedė šauktinių sąrašus sudaryti tiesiogiai miestų durnoms ir valsčių valdyboms". Vilniaus miesto krikščionių bendruomenė 1874 metais dėl to nesėkmingai protestavo". Savivaldybės sau pasiūlyko tik sprendžiamąjį vaidmenį ir prižiūrėjo, ar teisingai bendruomenės pildė šauktinių anketas.

1874 metais Vilniaus dūmą pasitelkus policiją reikalavo iš visų jai pavaldžių bendruomenių⁶ sudaryti ir pristatyti šauktinių sąrašus iki kovo 17 dienos". Vilniaus miestas vienintelis Lietuvoje, kaip ir kiti keliolika didžiausių Rusijos imperijos miestų, gavo atskirą nuo Vilniaus apskrities karo prievolės įstaigą ir taip sudarė ypatingą grynai miestiečių šaukimo apylinkę. Tačiau šiai miesto karo prievolės įstaigai pavaldūs tapo ir visi Vilniaus apskrities miestelių žydai dėl jų bendruomenių pavaldumo Vilniaus dūmai. Vilniaus miesto žydų bendruomenė šauktinių sąrašų tuščias anketas gavo tik kovo 11 dienai, o jau kovo 20-tą, pasak policijos pareigūno pranešimo⁶, dauguma Vilniaus apskrities žydų ben-

⁶ žr. Vilniaus miesto Galvos 1874 02 11 nutarimas. LVIA, F.937. Ap.2. B.3639, L.1-2.

¹⁵ Vilniaus miesto krikščionių bendruomenės deputatų 1874 03 27 raštas Vilniaus 3-ios policijos nuovados viršininkui. LVIA, F.937. Ap.2. B.3639, L.88.

¹⁶ žr. tokių bendruomenių sąrašą toliau straipsnyje.

¹⁷ Vilniaus miesto dūmos 1874 03 14 nutarimas #20. LVIA F.937. Ap.2. B.3639, L. 14.

¹⁸ Vilniaus miesto dūmos 1874 03 09 kvietimas atvykti pasiimti anketas. LVIA, F.937. Ap.2. B.3639, L.15.

¹⁹ Vilniaus apskrities policijos pareigūno 1874 03 20 pranešimas Vilniaus miesto dūmai. LVIA, F.937. Ap.2. B.3639, L.47.

druomenių pristatė šauktinių sąrašus į Vilniaus dūmą. Iš tiesų tai buvo dar tik pusiau užpildytos šauktinių anketos. Negausioms Vilniaus apskrities miestelių žydų bendruomenėms nebuvo didelio vargo per savaitę atrinkti iš revizinių sąrašų įrašus apie dvidešimtmečius, nes šaukiamojo amžiaus jaunuolių tose žydų bendruomenėse rasta tik keletas ar keliolika: Antakalnyje²⁰ - 6, Naujamiestyje -1, Šnipiškėse - 6, Bagaslaviškyje - 5, Čiobiškyje - 4, Gelvonoose - 12, Michališkyje - 8, Molėtuose - 6, Musninkuose - 3, Paberžėje - 13, Širvintose - 4. Didesnės bendruomenės nespėjo to padaryti iki nustatyto termino. Vilniaus miesto krikščionių bendruomenė 297 jaunuolių sąrašą atsiuntė tik balandžio 18 dieną, Vilniaus miesto žydų bendruomenė 140 jaunuolių sąrašą pristatė per du kartus balandžio 9 ir 23 dienomis. Pasukutinė buvo Vilniaus garbės piliečių bendruomenė, 9 jaunuolių sąrašą į Vilniaus dūmą pristatė balandžio 24 dieną*. Gaila, kad negalime šių duomenų palyginti su valsčių valdybų surinkta šauktinių statistika, nes Vilniaus apskrities karo prievolės įstaigos fondas neišliko. Nežinoma bajorų ir valdininkų šauktinių statistika, kurią rinko tik miesto karinės prievolės įstaiga. Žinoma, šie skaičiai skyrėsi nuo galutinių metinių šauktinių skaičiaus.

Užpildyti šauktinių anketas pagal išrašus iš revizinių sąrašų buvo palyginti nesunku, nes revizinių sąrašų buvo saugomi keli egzemplioriai, kurių po vieną turėjo ir savivaldybės, ir konfesinių bendruomenių deputatai. Daug sunkiau sekėsi surinkti reikiamas žinias apie karo prievolinius ir jų amžių iš metrikų knygų, kaip reikalavostatutas ir vienas šauktinių anketos paragrafas. Dėl to 1874 metais nuo balandžio 15 iki gegužės 1 d., Vilniaus dūmą savo pastate iškabino, kaip numatė Karo prievolės statutas - viešai piliečiams susipažinti ir klaidoms apskūsti, - preliminarūs šauktinių sąrašus, ne tik kad nesutikrintus su metrikų išrašais²², bet ir nesulaukusi visų revizinių išrašų. Iš ypatingųjų reikalų valdininko 1874 m. liepos 25 d. raporto Vilniaus gubernatoriui aiškėja, kad šaukti-

²⁰ Beje, 1874 metais Antakalnio ir Šnipiškių žydų bendruomenės buvo Vilniaus miesto ribose, o Naujamiėsčio - už miesto ribos. Metrikų stalo 1874 04 26 pranešimas Vilniaus miesto dūmai. LVIA, F.937. Ap.2. B.3639, L.190.

²¹ Vilniaus miesto dūmos III stalo 1874 05 15 d ataskaita. LVIA, F.937. Ap.2. B.3639, L.188. Joje nieko neminima apie Vilniaus mahometonų bendruomenės šauktinius.

²² Vilniaus miesto dūmos 1874 04 01 raštas dūmos III stalui. LVIA, F.937. Ap.2. B.3672, L.10-12.

²³ Minėto valdininko P. Voicekovskio 1874 07 25 raportas Vilniaus gubernatoriui. LVIA, F380.Ap.31.B.69, L.10-15.

nių sąrašas, bent jau Vilniaus mieste, 1874 metais buvo sudaromas „išimtinai perrašant“ revizinio surašymo duomenis²³.

Reikia manyti, kad bent jau mažesnių miestų ir valsčių valdybos, kur gyventojų buvo mažiau, galėjo paskelbti gyventojams ir išsamesnius šauktinių sąrašus.

Metrikų išrašai

Daryti metrikų išrašus buvo numatyta Karo prievolės statuto punktuose #106 ir #107. Tai buvo dar vienas šaltinis dvidešimtmečių karo prievolinkų sąrašams sudaryti. Metrikų išrašų anketose yra pateikiami karo prievolinko asmens tapatybės duomenys (nesantuokoje gimusiųjų - motinos vardas), tiksli gimimo data ir vieta pagal parapijas, luomas arba amatas, kartais mirties data, jei berniukas mirė nesulaukęs 20-ties metų. Kadangi krikščioniškų konfesijų metrikų knygos buvo saugomos ne valstybinėse, o konfesinėse institucijose, metrikų išrašus sudaryti pasirodė sudėtingiau nei išrašus iš revizinių sąrašų. Parapijų vadovai pirmais metais buvo nepasiruošę jiems užkrautoms valstybinėms pareigoms, todėl šiame darbe būta daug sumaišties.

Didžiausią problemą kėlė būtina keleriopa metrikų išrašų separacija, kurią turėjo atlikti parapijų valdytojai. Pirmiausia reikėjo skirstyti pagal luomą adresatą, nes bajorų, valdininkų, karininkų ir kitų neapmokestintų pagalvės mokesčiu luomų karo prievolinkų metrikų išrašus tiesiogiai rinko apskričių (ir Vilniaus miesto) karinės prievolės įstaigos, o miestiečių, valstiečių ir kitų apmokestintų luomų - atitinkamos luomų institucijos. Antra problema buvo nesutapimas bažnytinės ir valstybinės administracijos ribų. Klebonai, nežinodami, kurie jo parapijos kaimai kokiam valsčiui priklauso, nežinojo, kurio valsčiaus valdybai išsiųsti valstiečių šauktinių metrikų išrašus. Tarkim, Lavoriškių parapijos klebonas, 1875 m. sausį išsiuntęs metrikų išrašus Mickūnų valsčiaus valdybai, buvo apskūstas Bistryčios valsčiaus valdybos, laukusios iš jo taip pat tokio išrašo²⁴. Luominis principas, rūšiuojant metrikų išrašus, buvo viršesnis už gyvenamosios vietos geografinį administracinį kriterijų. Trečia problema buvo susijusi su gyventojų vidine migracija, natūraliu gyventojų judėji-

²⁴ Vilniaus Romos Katalikų dvasinės konsistorijos 1875 06 21 laiškas Vilniaus gubernijos karo prievolės įstaigai. LVIA, F.498. Ap.1. B.292, L.24.

mu. Dvasininkai privalėjo peržiūrėti ir mirčių registracijos metrikų knygas ir pažymėti šauktinių sąraše mirusius jaunuolius. Karo prievolinkui palikus gimtąją parapiją, jos valdytojui buvo sunku patikrinti galimą jaunuolio mirties faktą. Taip metrikų išrašuose buvo registruojamos ir „mirusios sielos“ tiesiogine ir perkeltine prasme. Susidaro įspūdis, kad valdininkams mirtis buvo pats neįtikimiausias dalykas, ir jie vis mėgino pašaukti mirusiuosius prie ginklo, nerasdami metrikose įrašų apie karo prievolinko mirtį bei nenorėdami tikėti liudininkais²⁵. Dėl gyventojų migracijos neišvengiami pasidarė metrikų išrašų mainai. Parapijų vadovai vis dažniau metrikų išrašus siuntė *in corpore* artimiausiai šauktinių sąrašus sudarančiai institucijai, kratydamiesi metrikų išrašų skirstymo. Pavyzdžiui, Vilniaus apskrities Bistryčios valsčiaus valdyba gautuose iš parapijų 1875 metų metrikų išrašuose atrado keletą miestiečių luomo šauktinių ir perdavė jų sąrašą Vilniaus dūmai²⁶.

Pagal statutą metrikų išrašai kiekvienais metais turėjo būti sudaryti iki sausio 15 dienos. Bet dėl pirmųjų reformos metų ypatingų aplinkybių Vilniaus dūmą tik vasario 11 dieną nutarė prašyti visų konfesijų hierarchų pristatyti šauktinių metrikų išrašus²⁷. Ir tik kovo viduryje juos pradėjo gauti iš krikščioniškų konfesijų parapijų²⁸. 1874 metais buvo sudaromi jaunuolių, gimusių 1853 metais, metrikų išrašai bei ieškoma galimų mirčių patvirtinimo 1853-1873 metų metrikose²⁹. Vilniaus dūmą metrikų išrašų gavo tiek iš Vilniaus miesto ir apskrities parapijų, tiek iš parapijų³⁰, esančių kitose gubernijose, jei ten buvo surašyta Vilniaus miestiečio gimimo metrika. Tai yra luominis statusas buvo paveldimas iš savo tėvų, neatsižvelgiant į gimimo vietą.

Ypač daug buvo persiunčiama išrašų iš žydų metrikų, nes tai buvo pats nesėsliausias luomas. Čia carinės biurokratijos aparatas turėjo pasiduoti. Caras 1876 m. vasario 3 d. (senuoju stiliumi) potvarkiu leido nuo

²⁵ Vidaus reikalų ministro 1874 07 12 aplinkraštis #56. KAA, F.61. Ap.2. B.5337, L.188.

²⁶ Bistryčios valsčiaus valdybos 1875 04 08 pranešimas Vilniaus miesto dūmai. LVIA, F.499. Ap.1.B.10, L.92.

²⁷ Vilniaus miesto dūmos 1874 01 15 ir 1874 03 12 laiškai pulkininkui P.Smyslovui. LVIA, F.937. Ap.2. B.3639, L.1-2.

²⁸ Įvairūs 1874 m. sąrašai, atsiusti Vilniaus miesto karo prievolės įstaigai. LVIA, F.499. Ap.1. B.3, L.1-70.

²⁹ Min. raštai. LVIA, F.937. Ap.2. B.3672, L.10-12.

³⁰ Dažnai tarpininkaujant miestų durnoms ar valsčių valdyboms.

³¹ Vilniaus gubernatoriaus 1876 05 5 aplinkraštis #849. LVIA, F.499. Ap.1. B.34, L1.

1877 metų žydams karo prievolę atlikti pagal faktišką gyvenamąją vietą, o ne pagal registraciją prie „revizinės“ bendruomenės*. Kitaip nei krikščionių, žydų metrikos nuo 1854 m. buvo pradėtos saugoti apskrities miestų durnose³². Todėl žydų metrikų išrašus turėjo sudaryti pačių miestų dūmų metrikų stalai³³. Bet 1874 metais reikėjo išrašų iš 1853 metų žydų gimimo knygų, kurių durnose nebuvo. Jų teko ieškoti policijos įstaigose arba sinagogose. Ne visų bendruomenių buvo rastos. Kita vertus, ne visos bendruomenės 1853 metais buvo savarankiškos ir turėjo savas metrikų knygas. Pavyzdžiui, Vilniaus apskrities miestelių žydų bendruomenės tik nuo 1854 metų turėjo atskiras knygas³⁴. Todėl pasirodė, kad kartais neįmanoma patikrinti žydų šauktinių sąrašų, remiantis gimimo ir mirties metrikų knygomis. Vilniaus mieste žydų metrikų knygos buvo rastos, ir šauktinių sąrašų patikrinimo darbas miesto galvos nurodymu turėjo būti pradėtas 1874 m. balandžio 1 d.³⁵

Tačiau cariniai valdininkai nenorėjo tikėti ir žydų revizinių sąrašų duomenimis, nors pagal įstatymą revizinių surašymų duomenys turėjo pirmumą prieš žydų metrikas. Menkiausių abejonių dėl revizinių duomenų atveju žydams buvo taikomas Karo prievolės statuto straipsnis dėl amžiaus nustatymo pagal išorinį subrendimą³⁶. Galiausiai carinė vyriausybė nutarė 1874 metų rudenį atlikti visuotinį žydų vyrų surašymą visoje imperijoje. Atrodo, kad Vidaus reikalų ministerijos nutarimas*, leidžiantis 1874 metais nustatyti karo prievolinkų amžių vien iš revizinių duomenų, žydams nebuvo taikomas.

Turint šauktinių pirminį sąrašą, sudarytą pagal revizinių sąrašų duomenis, ir metrikų išrašus, reikėjo atlikti abiejų šaltinių šauktinių kryžminį sutikrinimą. Jei neatsirasdavo asmens tapatybės problemų, tereikėdavo iš metrikų išrašų į anketas perrašyti tikslią šauktinio gimimo datą. Jei

³² Metų pabaigoje rabinas žydų metrikas turėjo perduoti miestų savivaldybėms saugoti. Kauno gubernatoriaus 1874 04 02 aplinkraštis #2919. KAA, F.61. Ap.2. B.5337, L.51.

³³ Vilniaus miesto Galvos 1874 02 28 nutarimas. LVIA, F.937.Ap.2.B.3639, L. 11 ir Vidaus reikalų ministro 1874 02 06 aplinkraštis #3. LVIA, F.498. Ap.1. B.2, L.5.

³⁴ Visos anksčiau išvardintos bendruomenės, kurios 1874 m. pristatė šauktinių sąrašus Vilniaus dūmai, Min. raštas. LVIA, F.937. Ap.2. B.3672, L. 10.

³⁵ Rusų Geografijos draugijos Šiaurės Vakarų skyriaus 1874 10 22 raštas Vilniaus miesto dūmai. LVIA, F.937. Ap.2. B.3672, L. 13.

³⁶ Vilniaus gubernatoriaus 1875 04 18 aplinkraštis. LVIA, F.499. Ap.1. B, L.49.

³⁷ Min. aplinkraštis, LVIA F.498. Ap.1. B.2, L.5.

šauktinis buvo „matyti“ tik metrikų išrašuose, iš jo reikalauta įsirašyti į revizinius sąrašus. Iš šių asmeninių papildomų revizinių lapų buvo gaunamos kitos žinios šauktinio anketai užpildyti. Pirmuose išlikusiuose 1877 metų Vilniaus miestiečių šauktinių sąrašuose nelengva išvelgti jų sudarymo etapus. Pirmi 39 šauktiniai iš bendro maždaug 700 krikščionių bendruomenės pagrindinio sąrašo greičiausiai yra įtraukti naudojantis prirašymo knygomis ar prirašymo liudijimais. Daugumos iš šių šauktinių nurodyta tiksli gimimo diena. Toliau aiškiai išsiskiria sąrašo dalis, kurios pagrindas buvo reviziniai sąrašai, beje, turinti ir darbinę antraštę. Šioje dalyje, įrašyti 389 šauktiniai. Jų tiksli gimimo data nurodyta labai retai, o amžius nurodytas remiantis reviziniais surašymais, pradedant nuo pagrindiniu, vykusiu 1858 metais, ir baigiant paskesniais, papildomais surašymais, iki pat 1877 metų. Dar toliau yra keliasdešimties vyrų papildomas, 1877 metų surašymas, bei kelių šauktinių sąrašai, sudaryti 9-ajame dešimtmetyje! Tai reikštų, kad šauktiniai, kuriems šaukimas dėl įvairių priežasčių buvo atidėtas, nebuvo perkeltami į kitų metų sąrašus, bet likdavo tik pirmame, todėl šauktinių sąrašus galime pavadinti tęstiniais). Paskutiniu 1877 metų sąrašo šauktinių buvo 1886 metais į jį įrašytas 30-metis kalinys³⁸.

Reformai įsibėgėjus, šauktinių sąrašų sudedamųjų dalių sutikrinimas daugiau ar mažiau turėjo būti spėjamas užbaigti iki balandžio 15 dienos, datos, kai pagal statutą reikėjo šauktinių sąrašus iškabinti viešai ar paskelbti bendruomenių sueigose. Kitaip netenka prasmės Statuto reikalavimas, kad karo prievolinkai patys praneštų, pastebėję esą sąrašė praleisti. Priešingu atveju šauktiniams grasinta, kad jie bus paimti į kariuomenės naujokus be teisės į burtus. Miestų dūmos ir valsčių valdybos vėl prisiėmė tik kontrolės funkciją, visą sutikrinimo darbą pavesdamos bendruomenėms. Pastarosios, bent Vilniuje, gaudavo tik metrikų išrašų nuorašus. Originalą savivaldybės pasilikdavo sau. 1874 metais Vilniaus dūmą tokį metrikų išrašų dublikatą Vilniaus miestiečių krikščionių deputatams išsiuntė gegužės 15 dieną, o žydų - gegužės 4-ąją, nurodydama per septynias dienas sudaryti ir atsiųsti dūmai papildomą šauktinių sąrašą³⁹. Gegužės 21 dieną jau visų pavaldžių Vilniaus dūmai bendruomenių šauktinių sąrašai, kad ir kokie jie buvo, Vilniaus dūmos buvo perduoti miesto Karo prievolės įstaigai⁴⁰. Tačiau miestų dūmos ir valsčių valdybos

³⁸ Šauktinių sąrašas. LVIA, F.938. Ap.10. B.2.

³⁹ Vilniaus miesto dūmos nutarimas, LVIA, F.937, Ap.2.B.3639, L.191-193.

⁴⁰ Vilniaus miesto dūmos III stalo 1874 06 15 pažyma. LVIA, F.937. Ap.2.B.3639, L.232.

galėjo sąrašus papildyti iki liepos 1 dienos. Vilniaus žydų bendruomenė po beveik dviejų mėnesių raportavo Vilniaus dūmai, kad, vadovaudamasi 1853 metų gimimo metrikų išrašais, radusi nemažą skaičių jaunuolių, neįrašytų į revizinius sąrašus. Bet tuo problema nebuvo išspręsta. Pasirodo, bendruomenė negalinti tokių neregistruotų „sielų“ įtraukti į šauktinių sąrašą, nes reikia, kad tie jaunuoliai pateiktų savo revizinius lapus«. Norėdama paskatinti šauktinius nesislapstyti, caro vyriausybė atleido nuo baudų visus asmenis, pateiksiančius tokius lapus. Asmuo, neįtrauktas į revizinius sąrašus, tai yra nepriklausantis jokiai luominei bendruomenei buvo „nelegalas“. Bažnytinės metrikacijos neužteko asmens tapatybei nustatyti. Be to, pasirodė, kad labai dažnai metrikų knygose prie naujagimių nei jų luomas, nei bendruomenė nebuvo pažymėti. Teko tokių „niekieno“ šauktinių sąrašus skelbti „Gubernijos žiniose“, o jiems neatsišaukus, įrašyti juos į šauktinių sąrašus bendruomenių pagal gimimo vietą. Galų gale šauktinių sąrašai turėjo iki liepos 1 dienos atsidurti apskričių karinės prievolės įstaigose.

Šaukimo apylinkės

Karo prievolės įstaiga surinkdavo paskirų bendruomenių šauktinių sąrašus iš visos apskrities. Iki prasidedant rudens šaukimui, šios įstaigos daugiausiai užsiėmė praleistų karo prievolinkų paieška. Šauktinių anketos klausimyno skyriai Nr.11-18 iš esmės buvo pildomi jau šaukimo metu: karo prievolės įstaigos pažymėdavo šauktinius, pretenduojančius į lengvatas, įrašydavo medikų komisijos išvadas, pažymėdavo šauktinius, paimtus į kariuomenę naujokais, ir taip toliau. Bet jau liepos 1 dieną ši įstaiga turėjo pranešti viršesnei gubernijos karo prievolės įstaigai tiek bendrą visos apskrities šauktinių skaičių, tiek jų skaičių pagal šaukimo apylinkes. Pagal tai apskriviai ir apylinkės buvo paskiriamos šauktinių kvotos. Apylinkės šauktinių skaičius buvo nustatomas aritmetiniu būdu, susumavus paskirų bendruomenių šauktinius. Šis, Karo prievolės statute gana apgaulingo pavadinimo, bendrasis apylinkės šauktinių sąrašas (obščij učastkovij spisok) taip pat tėra tik atskirų bendruomenių sąrašų rinkinys, o ne nauja jų kompiliacija. Toks jis išlikdavo iki pat šaukimo. Tai matyti iš to,

⁴¹ Vilniaus žydų bendruomenės deputatų 1874 06 30 raportas. LVIA, F.937. Ap2. B.3639, L.607.

kad šaukimo metu bendruomenių atstovai visų pirma burtais nustatydavo bendruomenių seką, prieš traukiant pagrindinius burtus kiekvienam šauktiniui individualiai.

Lietuvos teritorija kaip ir visa carinė imperija buvo suskirstyta į karo prievolės atlikimo arba karinio šaukimo apylinkes (prizivnoj učastok). Jų teritorijas pagal savo kompetenciją nustatydavo gubernatoriai. Visų apylinkių sąrašas buvo išspausdintas St.Peterburgo „Pravitelstvenij vestnik“, o gubernijų mastu atitinkamai „Gubernkije vedomosti“. Kauno gubernijoje viena tokia apylinkė apėmė nuo 4 iki 10 valsčių. Valsčiai nebuvo skaldomi. Pavyzdžiui, į Kauno apskrities I šaukimo apylinkės sąrašą buvo sujungiami Kauno miesto, Vilijampolės, Rumšiškių ir Užsalių (Aleksandrovsko) valsčių krikščionių ir žydų bendruomenių sąrašai. Kauno apskrityje iš viso buvo įkurtos trys apylinkės su centrais Kaune, Kėdainiuose ir Seredžiuje, o, tarkim, Šiaulių apskrityje - penkios apylinkės: Šiauliuose (be miesto apėmė ir Šiaulių, Gruzdžių, Lygumų valsčius), Joniškyje, Papilėje, Radviliškyje ir Šaukėnuose⁴². Vilniaus apskrityje be atskiros Vilniaus miestietiškos apylinkės buvo dar trys apylinkės su centrais Šumske, Giedraičiuose, Maišiagalėje, o Trakų apskrityje - Trakuose, Žiezmariuose, Stakliškėse ir Merkinėje.⁴³

Šaukimo apylinkės, kuri neturėjo savo biurokratinio aparato, nereikia painioti su karo prievolės įstaiga. Apskritis į apylinkes buvo padalinta grynai pragmatiniais sumetimais - sutrumpinti šauktiniams kelionę iki šaukimo punkto ir sumažinti žmonių antplūdį šaukimo metu. Tokia apylinkė tik kelias savaites metų pabaigoje veikdavo kaip šauktinių surinkimo traukti burtų vieta. Apskrities karo prievolės valdininkai būdavo paeiliui komandiruojami keliuose punktuose organizuoti šaukimo. Pavyzdžiui, Kauno apskrityje šaukimo punktai būdavo atidaryti: Kėdainiuose - lapkričio 1-10 d., Kauno mieste - lapkričio 1-21 d., Seredžiuje - lapkričio 22 - gruodžio 1 dieną". Visa raštvedybos medžiaga, suplaukusi iš šauktinių surinkimo punktų, vis tiek buvo organizuojama apskrities lygio įstaigose. Bet jų archyvinuose fonduose nepavyko aptikti nieko,

⁴² Kauno gubernatoriaus 1874 02 12 raštas Kauno miesto dūmai. KAA, F.61. Ap.2. B.5337, L.2-3.

⁴³ Vilniaus apskrities policijos viršininko 1874 11 22 raportas. LVIA, F.380. Ap.31.B.69, L.39-60.

⁴⁴ Kauno apskrities karo prievolės įstaigos skelbimas. KAA, F.61. Ap.2. B.5337, L.235.

kas panėšėtų į apylinkės bendrąjį šauktinių sąrašą. Yra minimos tik kvotos. 1875 metais Vilniaus gubernijai Valstybės Senatas paskyrė 2329 šauktinių, o Vilniaus miestui 196 šauktinių kvotai. Kvotos turėjo būti prieš šaukimą iš anksto publikuojamos "Gubernijos žiniose". Kaip 1874 metais buvo įprasta, apylinkių šauktinių rinkinio sudarymas taip pat vėlavo. Liepos pabaigoje Vilniaus miesto karinės prievolės įstaiga dar nežinojo savo apylinkės šauktinių skaičiaus⁴⁶.

Naujokų atranka

Kaip jau buvo minėta, šauktinio anketos klausimynas yra padalintas į dvi dalis. Deja, archyvuose karo prievolės įstaigų fonduose veik be išimties šauktinių sąrašai susideda tik iš anketos pirmųjų dalių. Šie sąrašai greičiausiai tėra neužbaigti dublikatai, o iki galo užbaigtų šauktinių sąrašų žinybinių kelių nepavyko nustatyti. Tačiau šauktinių sąrašus sėkmingai pakeičia taip vadinami **burtų sąrašai** (žerebjovij spisok) ir **naujokų priėmimo sąrašai** (prijomnaja rospis), turintys ne mažesnę išliekamąją vertę.

Šauktinių vėlyvo rudens susirinkimas į šaukimo apylinkių punktus - iki to laiko absoliučiai daugumai naujokų sukakdavo 21-eri metai - deklaruotas kaip savanoriškas žingsnis vardan „sosto ir tėvynės“. Ką manė Lietuvos šauktiniai apie pareigą caro sostui ir jo „tėvynei“ atskleidžia jų „balsavimas kojomis“. Neatvykusių į Vilniaus miesto karo prievolės įstaigą traukti burtų 1874 metų šauktinių sąrašas buvo išspausdintas atskira brošiūra ir išsiuntinėtas imperijos europinės dalies policmeisteriams⁴⁷. Carinė valdžia griebėsi išbandytų ant rekrūtų kailio priemonių. Valsčių viršaičiai buvo įpareigoti prižiūrėti, kad šauktiniai susirinktų laiku ir kad būtų tvarka šaukimų punktuose⁴⁸. Visgi susirinkus šauktiniams būta nemažo šurmulio juolab kad šaukimas truko 10 ir daugiau dienų.

⁴⁵ Vilniaus gubernatoriaus 1875 09 25 aplinkraštis. LVIA, F.499. Ap.I. B.1, L.250.

⁴⁶ Min. raportas, LVIA, F.380. Ap.31. B.69.

⁴⁷ Vilniaus gubernatoriaus pranešimas. LVIA, F.499. Ap.I. B.8, L.5.

⁴⁸ Vidaus reikalų ministro 1974 10 02 aplinkraštis #91. LVIA, F.498. Ap.I. B.2, L.191.

Pirmiausiai apskričių ir Vilniaus miesto komisijose būdavo nustatomas amžius pagal išorinį subrendimą tų šauktinių, kurių amžiaus nepavyko nustatyti pagal dokumentus dar pavasarį. Įvardintieji kaip tinkamo amžiaus papildė savo bendruomenių pagrindinius šauktinių sąrašus. Gubernijų lygio karo prievolės komisijos veikė kaip pirmųjų sprendimų apeliacinės įstaigos. Skundų netrūko. Oficialūs raportai nutyli atmosferą, tvyrojusią šaukimo punktuose nedideliuose bažnytkaimiuose, kur susirinkdavo iki tūkstančio jaunų vyrų. Vargu ar būdavo randama patalpa šiai miniai sutalpinti. O suvaldyti? Pagal statuto nuostatus prieš traukiant burtus galutinis šauktinių sąrašas turėjo būti perskaitomas girdint visiems šauktiniams, paminint pretenduojančius į lengvatas. Kiekvienas iš susirinkusių turėjo teisę apskusti tokius pretendentes. Reikia manyti, kad emocijų netrūko, nes ir burtų traukimas užtrukdavo kelias dienas.

Rusijos imperijoje burtai - tarsi atsitiktinis atrankos principas - pradėtas taikyti nuo 1854 metų. Tuomet eilę rekrūtams imti pradėta sudaryti burtais iš trijų skirtingų pagal sudėtį šeimų kategorijų⁴⁹. Nuo 1874 metų **burtai tapo tikrai esmine** karo prievolės sistemos kategorija. Būtent jie bent dalinai leido įgyvendinti karinės reformos deklaruotą viršluominį principą. Tik vadinamasis **burtų sąrašas** galų gale sulgydavo atskirus skirtingų luomų ir bendruomenių sąrašus į vieną bendrą šauktinių sąrašą.

Burtas - tai šauktinio (jo giminaičio ar už jį komisijos nario) ištrauktas numeruotas lapelis. Šie burtų numeriai nustatydavo burtų sąrašą kitaip sakant eilę pagal kurią šauktiniai eidavo į medicininę ir karo prievolės įstaigos bendrą komisiją.

Eilė traukti burtus taip pat buvo nustatoma burtais. Tai yra skirtingų bendruomenių šauktiniai nesimaišydavo - tik pabaigus traukti burtus vienos bendruomenės šauktiniams, juos pradėdavo traukti kitos bendruomenės nariai. Kadangi paprastai naujokų kvota maždaug per pusę būdavo mažesnė už apylinkės šauktinių skaičių, bendros eilės pabaigoje atsidūrę šauktiniai galėjo tikėtis nepakliūti į kariuomenę. Viskas priklausė nuo šauktinių, turinčių lengvatas, skaičiaus. Jei burtų sąrašas sujungdavo skirtingų bendruomenių šauktinius į bendrą sąrašą. Dar kartą šį bendrą sąrašą suskirsčius į 4 dalis pagal šauktinių šeimynines lengvatas buvo gaunama vadinamoji **burtų knyga**. Joje buvo iš esmės tie patys

⁴⁹ Sovietskaja istoričeskaja enciklopedija. T.3

šauktinio duomenys kaip ir burtų sąrašė: pavardė, vardas, tėvavardis, ištrauktas burto numeris ir t.t.

Į apžiūrą į medicinos ir karo prievolės įstaigos narių bendrą komisiją iš pradžių buvo kviečiami šauktiniai, neturintys teisės į šeimynines lengvatas. Jei šios grupės šauktnių neužtekdavo, atitinkamai buvo kviečiami šauktiniai, turintys III (šauktnis, kurio pirmas iš eilės vyresnis brolis buvo pašauktas ir tarnauja kariuomenėje arba joje žuvo), po to II (šauktnis, kurio šeimoje yra vienintelis darbingas vyras - jo tėvas, išlaikantis jaunesnius nei 18 metų brolius) kategorijos šeimynines lengvatas. Šauktiniai, turintys I kategorijos lengvatą (vieninteliai šeimos maitintojai) į kariuomenę galėjo būti paimti tik Karo ministro įsakymu⁵⁰. Burtų knygoje duomenų apie šauktnių šeimos narius nėra, bet žinant nuostatas lengvatoms gauti galima apytikriai spręsti apie šauktnio šeimos sudėtį, net ir neturint kitų karinės prievolės sąrašų. Taip pat burtų knygoje buvo pažymimi šauktiniai, įrašyti į atsargą, todėl tai kartu ir rezervistų sąrašas.

Kariuomenės naujokų sąrašas yra paskutinis iš karo prievolės sąrašų. Jame matomi galutiniai karo prievolės sistemos ir visuomenės dažnai priešingų pastangų rezultatai. Naujokų sąrašo klausimynas platus: naujoko asmens tapatybės duomenys, jo luomas ir ūgis, nuorodos į vedusių naujokų vaikus ir žmoną, išpažįstamas tikėjimas ir raštingumo lygis. Taip pat yra nuorodų į šauktnio eilės numerius kituose karo prievolės sistemos sąrašuose, kur galima rasti kitas žinias. Vilniaus miestietiškos apylinkės 1877 metų sąrašė yra įrašyti iš viso 142 naujokai". Absoliuti jų dauguma į sąrašą buvo įrašyta pirmą lapkričio savaitę. Po to lapkričio mėnesį kasdien, o gruodį kas dvi trys dienos buvo įrašoma po vieną du naujokus. Įrašymo į naujokus ir tikroji išsiuntimo į veikiančią kariuomenę data nesutampa. Po priesaikos čia pat šaukimo punkte vyrai, pripažinti naujokais, galėjo būti dar paleidžiami namo, kaip buvo numatyta Karo prievolės statute. Paprastai į pulkus jie buvo išsiunčiami jau kitų metų sausio mėnesį. Todėl tituliniai naujokų sąrašo metai nebūtinai atitinka jų realios karinės tarnybos pradžią. Keliolika naujokų į sąlyginį 1877 metų sąrašą buvo įrašyti 1878 ir net 1879 metais. Paskutinis 1877 metų sąrašo naujokas į jį pakliuvo 1879 rugsėjo mėnesį. Taip yra todėl, kad dalis nau-

⁵⁰ Karo prievolės statuto punktas #45

⁵¹ Kariuomenės naujokų sąrašas, LVIA F.499. Ap.I.B.1322.

jokų dėl įvairių priežasčių buvo atleisti nuo tarnybos jau po įrašymo į naujokų sąrašą ar net pradėję tarnybą. Vėliau paimti į tarnybą naujokai buvo atitinkamai metais ar dviem vyresni. Pagal luomus 1877 metų Vilniaus miestietiškos apylinkės naujokai pasiskirstė taip: 12 bajorų ir 130 miestiečių (kitų luomų - garbės piliečių, pirklių, karininkų sūnų - nebuvo). Absoliuti dauguma miestiečių buvo Vilniaus miestiečiai, bet kadangi šiai karinei apylinkei priklausė ir Vilniaus apskrities žydų bendruomenės, todėl į sąrašą pakliuvo: 7 žydai iš Antakalnio, 2 - iš Šnipiškių ir po vieną iš kitų bendruomenių.

Carinės Rusijos karo prievolės sistemos kritika neišvengiamai yra ir jos šaltinių kritika. Vienokia ar kitokia informacija apie šeimos sudėtį buvo nuolat perrašoma iš vieno karinės prievolės sistemos sąrašo į kitą. Žinoma, jų darbą kontroliavo miestų dūmos, valsčių valdybos, karinės prievolės komisijos, bet principo tai nekeičia. Karo prievolės raštvedyba rodo, kad vyko arši **kova** tarp valstybės aparato ir karo prievolinkų šeimų dėl lengvatų pripažinimo. Net iki 50 nuošimčių visų šauktinių buvo atleidžiama nuo karinės tarnybos pagal šeimynines lengvatas⁵². Lengvatos buvo priskiriamos dar pačioje pirmoje biurokratinėje grandyje kai bendruomenių deputatai pildė šauktinių anketas, nurašydami duomenis iš revizinių ar šeimų sąrašų. Žinant, kad daugumos Lietuvos gyventojų akyse caro valdžia moralinės sankcijos neturėjo (užtenka prisiminti sukilimus), galima numanyti, kad tautų kalėjimo imperijoje atsirado nemažai žmonių, pasiryžusių pataisyti abejingą demografiją „kultūrinėmis“ priemonėmis, pasinaudojant carinės biurokratijos brūzgynais. Pripažintos ar nepripažintos, bet egzistavo visuomeninės normos, neigiančios atsitiktinumą ir paverčiančios jį nerašytomis taisyklėmis. Atsitiktinis burtas negalėjo tapti teisės norma aneksuotoje ir jėga valdomoje šalyje. Istoriografijoje dažnai minima, kad Lietuvoje rekrūtai buvo „gaudomi“, bet neretai už to slypėjo tos pačios bendruomenės aukštesnio socialinio statuso narių atsipirkimas nuo rekrūtų prievolės. Pagaliau egzistavo oficialiai įteisintas būdas išsipirkti nuo rekrūtų prievolės. Už išpirką 1874 metais (rekrūtai buvo imami iki 1874 metų vasario mėnesio) reikėjo mokėti 485 rublius sidabru⁵³. Burtų įvedimas privertė visuomenę tas normas pertvarkyti, bet jų nepanai- kino, ar tai būtų emigracija į užsienį ar valdininkų papirkimas.

⁵² Zajončkovskij P.A. Samoderžavije i ruskaja armija na rubeže 19-20 stoletij. Maskva, 1973, L.215.

⁵³ Rekrūtų įskaitinių kvitų išpirkimo taisyklės. LVIA, F.498. Ap.I. B.2, L.45.

Jei pasitikėti straipsnio pradžioje minėtu V. Steponaičiu, Rusijos imperijos karo reforma Lietuvoje iš esmės žlugo.

Lietuvos aneksija į Rusijos karo prievolės sistemą pasibaigė 1915 metais Lietuvą okupavus kaizeriniai Vokietijai. Bet ir evakuotos į Rusijos gilumą carinės institucijos dar kelis metus bandė sudarinėti šauktinių iš „Šiaurės Vakarų krašto“ sąrašus. Lietuviai tarnavę Rusijos kariuomenėje po Vasario revoliucijos pradėjo organizuotis į lietuvių pulkus. Tai yra, siekė įteisinti tą statusą, kokį seniai turėjo suomių šauktiniai. Rusijos karo prievolės sąrašai lieka daugiau Lietuvos kultūros nei politikos istorijos šaltiniai.

Résumé

Listes et documents non répertoriés du service militaire de la Russie tsariste en Lituanie, Vilius Botyrius

Bien que suite à la réforme du service militaire de la Russie impériale le service militaire a été réduit de 20 à 7 ans, les autorités exigeaient tout de même de la Lituanie un nombre bien plus grand d'appelés qu'ils en exigeaient auparavant de recrues. Désormais la moitié des hommes âgés de 20 ans devaient servir dans les rangs d'une armée étrangère et le service militaire devint générale et concerna toutes les couches de la société, autant les paysans et les citoyens non privilégiés que les nobles. A cause de cette réforme générale il a fallu créer un système totalement nouveau de recensement des appelés et de toute la population lituanienne. De 1874 à 1876, le pouvoir russe mit en "uvre quelques actions que Ton peut considérer comme le troisième recensement de la population par son importance, ayant eu lieu après ceux de 1790 et 1897. Lors de cette étape les toutes premières listes familiales ont été établies, les recensements précédents ont été complétés et les appelés juifs recensés. La deuxième étape de cette réforme qui dura jusqu'en 1915 est l'inscription des jeunes soldats dans les registres des cantons (*kniga dla zapisi pripisannykh k prizivnym ucaslkam*) sur les listes annuelles d'appelés (*caslnije prizivnije spiski*) et sur les listes des conscrits (*priemnaja ropsis*). Les dénominations de ces sources de décompte de la population ne reflètent pas tout leur contenu. Grâce à ces documents il était possible de connaître les données personnelles con-

cernant l'appelé, sa couche sociale, sa date de naissance, sa confession, son niveau d'éducation, son occupation ou son activité commerciale, son lieu de résidence ainsi que des renseignements concernant sa famille. Une partie de ses documents est conservée dans les archives historiques du gouvernement lituanien, dans celles du district de Kaunas ainsi qu'en Russie. Un grand nombre d'entre elles ont été détruites.

Bien que le service militaire soit devenu général, des institutions différentes ont été chargées de l'organiser selon le principe des classes. Une partie des listes était établie dans les institutions du service militaire nouvellement créées dans chaque région. Les anciennes institutions des classes comme le conseil de la ville ou le conseil des districts étaient chargées d'établir les autres listes, bien qu'en fait ce travail était fait par les représentants des communautés religieuses territoriales tant juives que chrétiennes délégués à la mairie. La non concordance entre les destinataires de la réforme du service militaire et les institutions des classes, qui devait mettre la réforme sur pied, fut l'obstacle principal de cette réforme libérale en soi. En raison du recensement de la population l'établissement des listes des appelés obligatoires prit beaucoup de retard et connut de nombreuses difficultés, surtout pendant les premières années. Il a fallu organiser un nouveau système de répartition des conscrits étant donné que la moitié des appelés selon leur classe d'âge suffisait pour remplir les rangs de l'armée. D'un premier abord, il pourrait sembler que le point culminant du système de répartition et de tout l'appel est le tirage au sort : qui sera dans les rangs, qui sera réserviste ? Toutefois en ayant étudié le sujet de plus près, on constate que la répartition des conscrits s'est faite principalement dans la jungle de la bureaucratie russe. Étant donné les règles contradictoires d'exemption de service pour les appelés ainsi qu'une organisation peu fiable et à plusieurs niveaux du recensement des données démographiques, la place de l'appelé désignée par le fonctionnaire était bien plus décisive que n'importe quelle décision prise en tirant au sort. Le problème le plus difficile à résoudre était la détermination de l'âge, chose impensable dans notre société bureaucratique actuelle. Seul l'ordre dans lequel les appelés bénéficiaient des mêmes conditions d'exemption étaient choisis, relevait d'un tirage au sort. Seuls les bénéficiaires d'exemption se retrouvaient en fin de liste et pouvaient de cette manière espérer échapper au service militaire. Les appelés étaient répartis en quatre catégories d'exemption, dépendant de leur situation familiale. Les appelés ne bénéficiaient d'au-

cune exemption ne suffisaient pas pour remplir les rangs de l'armée. A leur suite, les appelés bénéficiant des catégories d'exemption III, II, I devaient passer devant la commission de répartition des conscrits. Les catégories d'exemption étaient les suivantes :

catégorie III : appelé dont le premier frère aîné a déjà été appelé, sert dans l'armée ou est mort pendant son service ;

catégorie II : appelé, dont le seul homme capable de travailler dans la famille est le père et ayant à charge des enfants de moins de 18 ans ;

catégorie I : l'appelé est le seul à subvenir aux besoins de la famille, ils pouvaient être appelés seulement sur ordre du ministre de la Guerre.

La majorité des Lituaniens étaient loin de vouloir servir dans l'armée impériale. Comme le pouvoir tsariste ne reconnaissait pas les objections de conscience, ils essayaient tant bien que possible d'échapper au service militaire. «Leur vote par les pieds» prouvaient ce que pensaient les appelés lituaniens du devoir de servir le tsar et leur patrie. La liste des appelés devant tirer leur ordre au sort ne s'étant pas présentée au bureau du service militaire de Vilnius en 1874 a été imprimée sur une brochure à part et envoyée dans tout l'empire. En 1875, ce sont 2329 appelés qui étaient attribués au gouvernement de Vilnius et 1963 à la ville de Vilnius. Les Juifs étaient la couche de la société la plus mobile, et donc la plus difficilement contrôlable, même sous menace de fortes amendes. Les Lituaniens qui l'ont pu, ont choisi l'émigration illégale, le plus souvent vers les États-Unis d'Amérique. Qui étaient-ils ces appelés lituaniens, des victimes passives ou des héros de l'exode de la nation lituanienne?

Dans l'armée russe, les Lituaniens ne se sont pas regroupés en fraction nationale, comme par exemple les Finlandais. Pour cette raison peut-être l'histoire des appelés lituaniens n'est pas encore écrite.